

Jiří Kořalka – Johannes Hoffmann: *Tschechen im Rheinland und in Westfalen 1890–1918. Quellen aus deutschen, tschechischen und österreichischen Archiven und Zeitschriften. (Studien der Forschungsstelle Ostmitteleuropa an der Universität Dortmund, Band 44)*

Harrassowitz Verlag, Wiesbaden
2012, 426 s.

Pramenné dílo Jiřího Kořalky, předního historika českých a středoevropských dějin 19. století, a Johannese Hoffmanna, odborníka na kulturní dějiny střední a jihovýchodní Evropy, zpřístupňuje jedinečné doklady o spolkové činnosti, společenském postavení a každodenním životě českých přistěhovalců, kteří v devadesátých letech 19. a v prvých dvou desetiletích 20. století našli existenci v Porýní a Vestfálsku a v předvečer prvé světové války zde již představovali třicetitisícovou menšinu. Většina přistěhovalců zakotvila v Porýní a Vestfálsku dlouhodobě či trvale a vybudovala si zde nový domov. Mnozí však těmito zeměmi pouze „procházeli“, pobývali zde po omezenou dobu a byli nestabilním lidským komponentem českých krajanských komunit.

Autoři edice shromáždili a ke kritickému vydání připravili obdivuhodnou sumu dokumentů rozptýlených v českých, německých a rakouských archivech, v českém krajanském tisku, v příležitostné kalendářové literatuře, a také v memoárech. Všechny dokumenty publikovali v němčině; početné české texty, které tvoří základ publikace, přeložili a uvedli v německém znění. Publikaci tedy určili především německému a evropskému

čtenáři (i když samozřejmě i čtenáři českému). Zprostředkovali tak široké mezinárodní badatelské obci doklady o existenci a osobitostech života početné sociálně ohraničené české menšiny, která vznikla na přelomu 19. a 20. století, žila čilým spolkovým životem, udržovala vazby s českými zeměmi, měla kontakty na české krajanské spolky v ostatních regionech Německa, od prvního desetiletí 20. století také na katolické organizace na Moravě a v Čechách (olomoucká arcidiecéze, jižní Čechy) a zejména na sociálnědemokratický Sekretariát československých zahraničních spolků v Praze.

Edici autoři koncipovali jako ucelený pohled na spolkovou činnost českých krajanů a její dopad do života a identitních postojů profesně kvalifikovaných Čechů, horníků, dělníků, drobných živnostníků a výtvarníků, kteří odešli do Porýní a Vestfálska za ekonomicky výhodnějšími podmínkami (finančními, u horníků i bytovými). Svému záměru podřídili obsah i strukturu publikace. Edici pramenů předřadili tři samostatné, na sebe navázané kapitoly: (1.) studii Jiřího Kořalky a Květy Kořalkové *Češi v Porýní a Vestfálsku 1890–1918*, která podává základní informace o vzniku české menšiny a vyhodnocuje shromážděné prameny ve vztahu ke spolkové činnosti (v českém znění vyšla v periodické řadě *Češi v cizině* 1998, 10, s. 7–38); (2.) soupis devadesátí českých krajanských spolků činných v Porýní a Vestfálsku v letech 1890–1918, opatřený základními informacemi o místě působnosti spolku, době jeho založení i případném zániku, genderové skladbě členstva a rozsahu spolkové knihovny; a (3.) soupis hostinců, v nichž měly spolky své spolkové místnosti. Autoři tak vytvořili základ pro pochopení jedné z důležitých stránek společenského života sociálně sevřené, avšak

lokálně rozptýlené české menšiny v Porýní a Vestfálsku. Současně dali základní vodítko pro orientaci v editovaných pramenech. Shromážděné prameny, které jsou vlastní podstatou publikace, totiž uspořádali podle přijaté ediční zvyklosti v časové posloupnosti. Přehled o věcném obsahu editovaných pramenů čtenář získá kombinací dat osobního a místního rejstříku a údajů obsažených v soupisu českých krajanských spolků.

Do kritické edice zařadili editoři především zprávy o činnosti českých vlasteneckých a dělnických spolků uveřejňované ve dvou krajanských periodikách: v měsíčníku *Vlast*, který v devadesátých letech 19. století vydával Svaz českoslovanských spolků v Berlíně, a v časopise *Český vystěhovec*, který od počátku 20. století vydávalo Sdružení českoslovanských spolků v zahraničí v Lidovém domě v Praze. (Zařadili ovšem také zprávy z dalších českých časopisů; z nich ovšem v širší časové řadě sledovali pouze *Hornické listy* vydávané v Duchcově v letech 1906–14). Významnou část dokumentů ovšem tvoří prameny z fondů státních a městských archivů: prameny uložené ve státním a městských archívech Porýní-Vestfálska vypovídají o činnosti českých krajanských spolků (schvalování stanov, policejní dohled nad českými spolky, vyhošťování aktivních spolkových funkcionářů z Pruska), prameny z vídeňského státního archivu se vztahují k agendě státu spojené s touto českou menšinou (spisy z rakousko-uherského velvyslanectví a císařsko-královských konzulátů v Prusku), prameny z Národního archivu v Praze se dotýkají vystěhovalectví do Porýní a Vestfálska (pruští vystěhovalečtí agenti, nesouhlas rakouských a českých politiků s postupem pruských úřadů). Nikoli okrajově jsou zohledněny také prameny uložené v Archivu

Národního technického muzea v Praze (rukopisné paměti) a v knihovně Náprstkovy Muzea (písemnosti a tisky českých krajanských spolků v Porýní a Vestfálsku).

Položme si otázku, co může badatel zabývající se problematikou českých krajanských komunit v Německu v této edici nalézt, tedy o jakých tématech a problémech prameny v edici zveřejněné vypovídají. Vstupní návod k zodpovězení této otázky dává již zmíněná úvodní studie, v níž J. Kořalka a K. Kořalková v prvním plánu seznamují s významem krajanských spolků pro život českých lokálních komunit v Porýní a Vestfálsku, vyhodnocují jejich politickou orientaci a definují sociální skladbu jejich členů. Z této pozice vymezují spolky tří názorově se odlišujících směrů. Spolky *vlastenecké* byly dominantní zejména v devadesátých letech 19. století; jejich členskou základnu tvořili především drobní čeští živnostníci, tovaryši a výtvarníci. *Dělnické spolky katolické* vznikaly v Porýní a Vestfálsku od roku 1905; stavěly na jazykové, sociální a náboženské příslušnosti členů, a tyto identity nadřazovaly příslušnosti státní (rakousko-uherské, pruské: u migrantů Čechů z Ratibořicka, Střelínska, Kladska a Moravců z Hlučínska). Početně však v prvním desetiletí 20. století převažovaly *sociálnědemokraticky orientované spolky*, v nichž se sdružovali především horníci přicházející od přelomu 19. a 20. století do porúrské uhelné pánve z Kladenska, Duchcovska a Mostecka. Edice tedy dokumentuje skutečnost, že české krajanské spolky se vzájemně různily nejen názorovou orientací a profesní skladbou členů, ale také napojením na názorově příbuzné organizace v českých zemích. Dokumentuje ovšem také migrační vlny jako takové a zprostředkovaně vývoj politických názorů ve společnosti českých zemí, respektive

v jednotlivých regionech. Prameny zařazené do edice tedy nastolují otázku vytváření osobitých, vzájemně se odlišujících sociálních migračních sítí, skrze něž členové spolků udržovali kontakty ze zemí původu, a dále otázku přenosu společenských postojů a politických názorů, tedy otázku, zda mohli krajané zapojení do spolkového života prostřednictvím těchto sítí vstřebávat a reprodukovat nové myšlenky formulované v politicky se vyhraňujícím prostředí Čech, Moravy a Slezska a zpětně toto prostředí ovlivňovat svými získanými zkušenostmi.

Podle zjištění J. Kořalky a K. Kořalkové byla, přes odlišnost názorových orientací krajanů spolků a jejich disperzní rozmístění v lokalitách různého charakteru, programová náplň jejich činnosti analogická (zřizování spolkových knihoven, budování systému vnitřní sociální pomoci, pěstování ochotnického divadla, pořádání koncertů, slavností, zábav a poznávacích výletů, vzdělávací činnost orientovaná na profesní a jazykové kompetence, na řečnickou dovednost, na rozhled po sociálních a politických problémech soudobé společnosti). V této souvislosti edice přináší podněty k úvaze, že členové krajanů spolků reprodukovali model spolkového života, s nímž se seznámili před svou migrací, model, který se zformoval v českém kulturním prostoru v posledních desetiletích 19. století a na přelomu 19. a 20. století již v tomto prostoru fungoval v ustálené a obecně přijímané podobě napříč sociálními vrstvami a politickými uskupeními.

Prameny, které edice zpřístupňuje, přináší však i další podněty pro formulování výzkumných otázek. Zmínit možno například otázku dynamiky adaptace na místní kulturní zvyklosti, včleňování aktivit typických pro dobovou německou společnost

do programu krajanů spolků, otázku solidarity a jejich hranic mezi členy spolku, otázku přístupu k nově příchozím krajanům a krajanům migrujícím, krátkodobě přítomným v Porýní a Vestfálsku (na jejichž početnost upozornila vstupní stať J. Kořalky a K. Kořalkové), vedle otázek dalších.

Význam edice J. Kořalky a J. Hoffmanna tedy spočívá nejen ve zpřístupnění obsáhlého souboru pramenů k dějinám málo známé české menšiny v Německu vzniklé na přelomu 19. a 20. století. Je současně výzvou. Teoretikům vědy usnadňuje či zpřístupňuje podklady, které ukazují způsoby promyšlení a práci s daty v určitém období. Pro badatele, kteří se zabývají migracemi a menšinami, je i podnětem hledět na pramenný materiál předchozích historických epoch v perspektivě současných společensko-politických procesů a teoretických konceptualizací. Skrze tyto prameny lze například podpořit myšlenku, že transnacionální pozice migranta není důsledek vývoje společnosti v posledních třiceti letech, nýbrž je „přirozenou“ obvyklou strategií/tendencí a mění se jen prostředky pro její naplnění. Další rovinou pro srovnání minulosti a současnosti, kterou edice iniciuje, je otázka vztahu mezi zprostředkovatelem migrace a migrantem. I toto je téma, které je v současné době významné. Pohled na agentury, které najímají dělníky, by mohl skrze prameny zařazené do edice dostat historický rozměr anebo ukázat dobová a lokální specifika.

Edice pramenů k dějinám české menšiny v Porýní a Vestfálsku je výsledkem mnohaleté heuristické práce J. Kořalky a J. Hoffmanna. Je významným přínosem i podnětem neopustit dané téma a pokračovat v jeho promýšlení.

Mirjam Moravcová

Jozef Tancer: *Neviditeľné mesto. Prešporok / Bratislava v cestopisej literatúre*

Kalligram, Bratislava 2013, 299 s.

Slovenské vydavateľstvo Kalligram začalo minulý rok vydávať vedeckú edíciu Dejiny mesta Bratislavy, do ktorej pripravujú svoje knihy historicky orientovaní autori rôznych spoločenskovedných disciplín. Zámerom je novým pohľadom sprístupniť doposiaľ nepoznané alebo málo známe dejinné etapy mesta. Novátorský prístup potvrdzuje v poradí druhá publikácia literárneho vedca a historika Jozefa Tancera, ktorý sa zaoberá nemeckojazyčnou literatúrou a kultúrou bývalého Uhorska. Všíma si „obrazy mesta“ vytvárané cestopiscami (pohľady zvonku) a turistickými sprievodcami (bedekre miestnych autorov) od 18. do polovice 20. storočia, ale nechýbajú ani refelexie súčasnosti. Tieto obrazy považuje za typ mentálnych reprezentácií, ktoré nevytvádzajú ani tak o meste samotnom, ako skôr o tom, ako sa mesto javilo obyvateľom a návštevníkom. Autor k nim pristupuje zo semiologického hľadiska ako k textom, ktoré obsahujú iba znaky vecí či javov, ktorých významy sa s odstupom času strácajú, sú neoveriteľné v realite a len čiastočne overiteľné v múzeách či archívnych záznamoch. Ako píše, význam jednej reprezentácie sa otvára prostredníctvom ďalších reprezentácií, takže mesto samotné sa stráca v zálahe znakov, zostáva neviditeľné. Takýto na prvý pohľad agnostický prístup však vysvetľuje: „neznamená, že sa o samotnom meste nedozvieme vôbec nič. Rôznymi okľukami sa k nemu vraciame. Texty o meste sú často súčasťou miest, o ktorých píš. Aj ich prostredníctvom, ako uvidíme,

mesto ‚komunikuje‘ svoje poslanstvo a my ho vnímame ako priestor plný významov.“ Je to teda analytický postup, ktorý autorovi umožňuje hľadať realnosť obrazov mesta.

Keďže ide o literárne texty, tak môžeme predpokladať, že podliehali dobovému spôsobu vnímania sveta, meniacim sa literárnym štýlom, politickým pomerom, osobnostným charakteristikám autorov a ďalším okolnostiam. Takéto literárne a kultúrno-historické kontexty autor analyzuje v štyroch časových úsekoch, nazvaných éry: osvietenstva, malebnosti a bedekrov, ktoré delí do dvoch úsekov (1848–18 a 1918–45). V textoch z obdobia monarchie sa okrem iného zaoberá otázkami zmiešanej etnicity, častej etnickej nevyhranenosti, viacjazyčnosti, povahovými črtami či zvyklosťami Prešporákov. V medzivojnovej Bratislave sa toto relatívne homogénne mestské spoločenstvo rozčlenilo na etnickom princípe a utváralo si vlastné obrazy či interpretácie mesta, ktoré označuje ako príbehy: československý, maďarský, nemecký, slovenský a prešpurácky, ktorý nostalgicky konzervoval mýtus tolerantného mesta pred rokom 1918.

Z historickoetnologického hľadiska sú zaujímavé pasáže, kde sprístupňuje mnohé doposiaľ neznáme publikované texty. Plasticky vykresľujú rôzne stereotypy, ktoré sa spájali s krajinou, mestom a obyvateľmi. Zaujímavým príkladom je obraz Uhorska ako neznámej, tajomnej, nebezpečnej a zaoštalkej krajiny, ktorý, ako dokumentuje autor, sa utvoril už v čase tureckej expenzie a stavovských povstaní v 17. storočí a tento heterostereotyp vytvorený v západnej Európe sa v rôznych obmenách objavuje prakticky do 20. storočia. Niekedy je však ťažké rozlišovať medzi stereotypnou predstavou, výstižným postrehom a realistickou správou, čo si všimneme v časti Prešporoko-Bratislavská

topológia. Autor v nej analyzuje obrazy mesta, ktoré modelovo vyčlenil z bohatého pramenného fondu: mesto na hranici, panoráma a architektúra, obyvatel mesta, predmestie Viedne, mesto pôžitku.

V záverečnej kapitole *Obraz mesta* ako miesto pamäti Tancer objasňuje spojitost týchto pojmov a sumarizuje teoretické východiská. Konštatuje rozdiel medzi stereotypom a obrazom už len pružnosťou a šírkou významov, ktoré sprostredkujú. Zodpovedá si aj otázku, čo reálne sa dozvedáme z „fikcionálnych reprezentácií“, za ktoré považuje rôzne narácie a komunikačné priestory: „nepredstavujú len literárny obraz mesta, ale konkrétne rámce každodenného urbánneho života, bez ktorých nie sme schopní pochopiť jeho kultúrne, sociálne, hospodárske či politické dejiny“. Na záver sa tak dozvedáme, že Tancer vlastne nespochybnuje hodnotu starých textov, len ich filtruje a hľadá ich validitu. Ukazuje, že literárnovedný prístup môže byť užitočný aj pre etnologické štúdium mesta. Publikácia má multidisciplinárny charakter, autor čerpal aj z poznatkov etnológov (a iných spoločenskovedných disciplín), ktorí sa históriou mesta zaoberajú.

Daniel Luther

Marek Jakoubek: *Vojvodovo: historie, obyvatelstvo, migrace*

Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 2012, 199 s.

Marek Jakoubek a Lenka J. Budilová se zabývají tématem českého osídlení bulharské vesnice Vojvodovo v letech 1900-50 již přes deset let. Výsledkem jejich úsilí je řada publikací a nespočet článků. Zde

představaná publikace je v pořadí již čtvrtou monografií v etnologické řadě vydavatelství CDK na téma Vojvodovo. Jedná se o edici textů samotných Vojvodovčanů, kterou autor teprve obsáhlými komentáři zpřístupňuje čtenáři mimo okruh lidí zabývajících se tématem Vojvodova. Nejnovější knihu lze přitom čtenáři doporučit až po přečtení monografií předcházejících. Význam prezentovaných textů by totiž bez patričního komentáře zapadl a možná by byly místy i nesrozumitelné. Přestože by bylo možné namítnout, že tato kniha jen pokračuje v trendu nastoleném tou předchozí (*Vojvodovo: kus česko-bulharské historie, tentokrát převážně očima jeho obyvatel*. CDK, Brno 2011), v jedné věci ji přeci jen překračuje. Vyzdvihla bych zde především kapitolu nazvanou velmi trefně *Prolovení ticha*, která je založena na textu Petra Klepáčka. Klepáček zde svou velmi kultivovanou rétorikou a vyspělou argumentací vyvrací dříve tolik živěný a reprodukováný mýtus o harmonickém životě na Vojvodově. Dalo by se říci, že zatímco ostatní kapitoly jen doplňují drobné střípečky do mozaiky, Klepáčkův text nastavuje celé mozaice zrcadlo ve velmi nečekaném úhlu. Klepáček se snaží ukázat, že „i toto soužití mělo svou odvrácenou tvář a bolestná místa“ (s. 87).

Podobně jako v předchozích Jakoubkových knihách má čtenář možnost nahlédnout do antropologova receptáře. Inspiraativní je zejména Jakoubkova flexibilita vzhledem k terénu. Co tím konkrétně myslím? Jakoubek reaguje přesně na to, co mu terén jaksí v danou chvíli nabídne. Zpočátku psal odborné texty o Vojvodovu on sám. To trvalo do té doby, než došlo k jakési „terénní iniciaci“ a informátoři uznali jeho zájem o danou problematiku za dostatečně vážný. Pak začali spolupracovat a přispívat

také svou troškou do mlýna – psát vlastní memoárové texty a nakonec i vést s autorem diskuzi. Vrcholem této diskuze je právě objevení Petra Klepáčka. Jeho text je vlastně svébytným postkoloniálním autobiografickým antropologickým dílem. Klepáček je insiderem – zkoumaným „domorodcem“, který ovšem vytváří svébytné texty a také je interpretuje. Ukazuje tak, že zkoumaná populace už dávno není jen pasivním objektem zájmu antropologa, tedy objektem, který je pozorován, popisován a tím může být i (nejen) symbolicky ovládnut. Klepáček ukazuje, že „domorodci“ se bez antropologa klidně obejdou a nejenže jsou schopni psát o sobě sami, ale jsou schopni i antropologa chytit za slovo a opravit ho. Klepáček nejen vytvořil prezentovaný text, ale ještě revidoval a komentoval Jakoubkův úvod k němu. Zde vidíme spoluautorský vztah informátora – výzkumníka *par excellence*.

Petr Klepáček svým textem zdvihá prst a ukazuje sociálním vědcům, že lze studovat společenství obyvatel Vojvodova deset let a teprve pak se začnete dobírat tzv. „umlčených hlasů“. Jeho text nazvaný Volné pokračování vzpomínání a vyprávění o Vojvodovu - tentokrát pohled na jejich vzájemné soužití a vztah k víře, Bibli, Bohu ... poukazuje na to, že předchozí líbivý obrázek Vojvodova vytvářeli především informátoři, kteří pocházeli z bohatších, úspěšnějších a tedy mocnějších rodin. „Je třeba vzít v potaz množství těch, co paměti psali nebo jinou formou zaznamenali, v poměru k těm, co z jakýchkoliv důvodů mlčeli. Ti, co měli štěstí a jejich paměti jsou zachyceny, měli ve vojvodovské komunitě nějaký status. Ten se promítal do jejich podání dějů“ (s. 109). Lepší dekonstrukci předchozího autorem zprostředkovaného obrazu vojvodovského společenství si jen těžko můžeme představit.

Jako druhý důvod zkresleného obrazu Vojvodova uvádí Klepáček v místním hodnotovém systému zakotvenou neochotu mluvit o nepříjemných věcech (pomluvy, podvody, manipulace, zlomyslnosti, vydírání...). Zpřesňuje informace o vojvodovské religiozité o časovou dimenzi a na základě víry několika generací vlastní rodiny ukazuje, že za pouhých 50 let soužití česky hovořících evangeliků v obci Vojvodovo došlo v jejich víře k výraznému posunu. Především cenné jsou však jeho výpovědi o jedincích, kteří ve Vojvodovu usilovali o moc nad druhými a této moci zneužívali k vlastním účelům. „Přijímali rozhodnutí, která nespravedlivě stranila bohatším a poškozovala slabší“ (s. 124). Rozkol uvnitř vojvodovské komunity (jedná se především o již mnohokrát popsané rozdělení metodistického sboru, odštěpení darbistické větve) je pak schopen obsáhnout a přesvědčivě objasnit ve sféře ekonomické (boj o půdu), náboženské (posun od niterné religiozity k „povrchní“), politické (protekcionalismus nejbohatších vojvodovských rodin spravujících život v obci) a církevní (misionářská činnost různých hnutí, působení různých kazatelů). Takovouto kritickou sondou do vojvodovské historie už asi nikdo ze čtenářů předchozích Jakoubkových knih nečekal. Působivosti jí dodává ještě důsledné podložení výroků příběhy ze života vlastních předků.

Další oddíly knihy představují texty spíše kratšího rozsahu. V první kapitole Jakoubek představuje vzpomínkový text Ljubomira K. Stojanova, jehož matka a babička byly vojvodovské Češky. Důsledné studium Stojanova textu odkrývá zajímavou skutečnost, a to že do Vojvodova nepřicházeli česky mluvící obyvatelé jenom ze Sv. Heleny a jiných vesnic z rumunského Banátu, ale i z území Maďarska (příkladem je Stojanovova

babička – Marie Skaláková s rodinou). Následuje kapitola obsahující životopisy dvou bulharských obyvatel Vojvodova – Toška M. Stančeva a Rajny D. Janevy. Oba popisují své dětství v tehdy ještě výrazně česky hovořícím Vojvodovu. Jakoubek na základě obsahu obou textů opět potvrzuje existenci pravidla církevní endogamie. Třetí kapitola je založena na krátkém vzpomínkovém textu dcery prvního českého učitele na Vojvodově Jana Findeise. Zde Jakoubek věnuje dostatečný prostor medailonku této pro Vojvodovo velmi významné osobnosti. Čtvrtá kapitola se liší od předchozích tím, že se nezabývá textem, který by vznikl retrospektivně. Předmětem této kapitoly je rukopis „Cesta do Prahi“, který napsal coby cestovní deník Petr Dobiáš, když spolu s delegací dalších vážených Vojvodovčanů jel v roce 1946 „prozkoumat možnosti návratu Vojvodovských do vlasti svých předků“ (s. 72). Čtenář se zde dozví více o reemigraci Vojvodovských do Čech a okolnostech jejího vyjednávání. V poslední kapitole autor představuje a rehabilituje výzkum Ivy Heroldové mezi vojvodovskými přesídlenci na jižní Moravě realizovaný na začátku 70. let. Představuje výběr z tzv. „reemigračních karet“, na něž Heroldová zaznamenávala skutečně rozhovory s informátory i své vlastní postřehy nebo výpisky z literatury. Obzvláště cenné jsou tyto zápisky především proto, že mezi jejími informátory byli i pamětníci narození na konci 19. století na Svaté Heleně, tedy generace, která již byla Jakoubkovi a dalším současným badatelům nepřístupná.

Kniha *Vojvodovo: historie, obyvatelstvo, migrace* organicky dotváří již započatou Jakoubkovu vojvodovskou trilogii. Jakoubkova tvorba výrazně narušuje zaběhlý způsob uchopování zkoumané populace i roli

výzkumníka jako jednostranného tvůrce textů určených výhradně ostatním výzkumníkům. Jeho role autora zvolna přechází do role komentátora vlastních vojvodovských literárních aktivit. Formát pramených edic přitom není zvolen samoučelně nebo se záměrem usnadnit si práci, ale z toho důvodu, že je mezi samotnými aktéry, o nichž kniha vypovídá, velmi oblíbený. Natolik, že autorova předchozí publikace byla záhy po vydání absolutně vyprodána. O tom se mnohým autorům publikujícím v oblasti sociálních věd (včetně autorky této recenze) může jen zdát. Jsme přitom svědky fenoménu, který není na poli antropologie moc obvyklý. Klasický antropolog byl zvyklý zkoumat cizí populace a potom o výzkumu publikovat monografie nebo výzkumné zprávy v jazyce vlastní akademické obce. Publikoval tedy ne za účelem potěšit, zviditelnit nebo informovat zkoumanou populaci, ale za účelem získat výhody ve vlastní profesní sféře. Klasický antropolog mladší generace nemusí zkoumat populaci cizí, ale třeba subkulturu populace vlastní. Ovšem v tom případě si většinou vybere takovou skupinu, která i tak vykazuje co největší znaky cizosti (exotičnosti) – může se jednat o bezdomovce, cigány, obyvatele sociálně vyloučených lokalit, uživatele drog nebo třeba pěstitele kaktusů. Mnohé z těchto societ obvykle jakákoliv antropologická literární produkce o nich samých nezajímá. Rádi si práci přečtou, vytknou možná nepřesnosti, ale tím jejich participace na textové produkci obvykle končí. V případě Jakoubkova dlouholetého výzkumu se zkoumaná populace nejen podílí na vzniku odborných textů, ale zároveň je výrazným podílníkem jejich recepce.

Gabriela Fatková

Ivan Murin: *Neverbálna komunikácia v ritualizovanom správaní*

Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica 2009, 143 s.

Interdisciplinarita je pojem, který má v současné vědecké obci dobrý zvuk. Často se o ní mluví, často se jí zaštiťují nejrůznější dokumenty, návrhy projektů, záměrů a podobně. Leckdy však zůstává pouze u této reklamní nálepky a interdisciplinární přístup se nepodaří reálně uvést v život. Výzkumná práce pak probíhá podle zaběhnutých, „osvědčených“ postupů jednotlivých disciplín. V případě knihy slovenského antropologa Ivana Murina tomu tak není. Kniha je zaměřena na analýzu svatebních a pohřebních rituálů u romských a neromských komunit v oblasti středního Slovenska, kde autor od roku 1992 provádí rozsáhlý longitudinální výzkum. Nejsilnější stránkou této studie je bezesporu metodologické pojetí. Autor se pohybuje na rozhraní několika disciplín, zejména folkloristiky, etnografie, sociální a kulturní antropologie, lingvistiky, sémiotiky a mikrosociologie (symbolický interakcionismus). Kromě toho ale dokáže efektivně vytěžit i z pozitivistických proudů, jako je například behaviorální psychologie nebo etologie člověka. Tato metodologická syntéza vytváří interpretační rámec, který je inspirativní a koherentní; v žádném případě nelze mluvit o násilném skloubení těchto disciplín. Murin si dobře uvědomuje silné stránky i omezení jednotlivých badatelských proudů a podle toho aplikuje ten či onen konceptuální rámec na zkoumaný problém, konkrétně na analýzu svatebních a pohřebních rituálů. Reflexivita použitá metodologie tvoří nedílnou součást

centrální části knihy. O inovativní přístupy v interpretaci zde není nouze a Ivan Murin v praxi dokládá, že interdisciplinarita nemusí zůstat pouze na papíře.

Autor přistupuje k rituálu jako k formě symbolické komunikace tak, jak tento směr reprezentuje například G. H. Mead. Proto je naprosto pochopitelný jeho zájem o kulturně stabilizované formy neverbální komunikace, které svatební a pohřební rituály doprovází. Tyto expresivní projevy jsou při těchto rituálech dobře pozorovatelné a lze je také precizním způsobem zaznamenat. V lingvistické rovině se autor zabývá stabilizovanými texty a zároveň naivními narácemi účastníků rituálů. Pokouší se odkrývat skryté významy, které se při rituálu neustále emitují. Domnívám se, že poměrně úspěšně, i když závěrečné interpretační části knihy jsou poměrně stručné a mohli bychom zde očekávat poněkud rozvětvenější výklad. Neznamena to však, že výsledky jsou ploché. Ivan Murin si například velice dobře všímá symboliky a ikonického jednání v průběhu svatebních rituálů a poukazuje na nutnou míru redukce počtu významových prvků u klíčových aktérů rituálu: „Takovéto tvoření a odevzdávání znaku (semióza) natolik zúží pochopení, odkódování informace, že se téměř vždy z vysílatele stává osoba zájmu...nevěsta v roli ikony omezuje všechny mimoverbální projevy tak, aby nevytvářela další pole symboličnosti, ikona má vysokou sémantickou hodnotu – která by se však dalším vytvářením informací jen snižovala. Semióza při ikoně tedy funguje jako jakýsi filtr informací“ (s. 68).

Stejně tak interpretace pohřebních rituálů velmi zajímavě rámuje smysl projevovaných emocí ve smutečném kontextu. Rozlišuje zde tři specifické expresivní fáze: (1.) dramatické zachycení smrti

a vypořádání se s ní; (2.) mezní období vypořádání se s odchodem, kdy se emoce zvolňují; a (3.) chladnutí emocí a následně ikonické ztvárnění přetrvávajícího smutku. Dynamice jednotlivých fází a jejich funkcím v průběhu pohřebních rituálů se Murin věnuje s pečlivostí a terminologickou vyvážeností. Popisuje také specifické zvláštnosti u romských komunit, například fenomén hlídání mrtvého, afektivně přeexponovaných plaček či dotýkání se mrtvého v průběhu pohřebního rituálu. Kromě toho se studie zabývá závislostí společenských inovací na společenském konsenzu, autonomií etnických komunikačních schémat, lokálním významem narativních forem, expresivní symbolikou a dalšími fenomény. Jedná se o inspirativní počín, který jistě osloví každého, kdo se zabývá ritualizovaným jednáním či romskou problematikou.

Radek Trnka

Petr Lozoviuk (ed.): *Etnicita a nacionalismus v diskurzu 20. století. Příspěvek intelektuálů z českých zemí ke studiu kolektivních identit.*

Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), Brno 2012, 242 s.

Široké téma vztahu etnicity a nacionalismu není pro českého čtenáře ničím neznámým. Setkat se s ním může v pestrém výběru hojně domácí i překladové literatury, jejíž řady zajímavým způsobem doplňuje edice projektu „Vývoj a realizace koncepce trvalé expozice k dějinám Němců v českých zemích“ v rámci programu Cíl 3 v kooperaci

dráždanského Institutu saských dějin a etnografie (Institut für Sächsische Geschichte und Volkstunde e. V.) a kulturně vzdělávací společnosti Collegium Bohemicum z Ústí nad Labem. Jak editor upozorňuje již v předmluvě, osou projektu je příprava muzea německy mluvících obyvatel českých zemí, což je jasně patrné i v koncepci představované antologie složené z textů německy mluvících „böhmisch“ autorů nahlížejících a tematizujících problémy etnicity, nacionalismu či mezietnických vztahů z perspektiv etnografie, sociologie, historiografie, a dokonce i „slepé uličky“ v dané oblasti – sociálně-biologické antropologie.

Výběr a řazení autorů, majících svým původem vazbu k prostoru českých zemí, nicméně působících v zahraničí jistě nepostrádá logiku a opodstatnění. Lozoviuk své intence v tomto ohledu čtenáři představuje v úvodní stati „Nečeští čeští“ autoři a jejich reflexe etnické problematiky (s. 9–38). Výběrem autorů a textů editor sleduje několik cílů: českému čtenáři chce přiblížit dosud nepřeložené texty autorů, kteří v mnoha případech zásadně a inovativně ovlivnili bádání v dané oblasti, nicméně v českém prostředí jsou dle mínění Lozoviuka méně známí a vlivní (což jistě platilo v době jejich tvorby); pokouší se vhodnou kombinací různých myšlenkových proudů a badatelských generací ukázat průřez tvorbou autorů, kteří z vlastní životní zkušenosti mezietnického konfliktu, dobrovolné či nedobrovolné emigrace učinili předmět kritické reflexe a analýzy. Zjevně z těchto důvodů Lozoviuk do úvodní stati zařadil i poměrně obsáhlé a zdařilé medailony akcentující právě osobní traumata, badatelskou dráhu a alespoň zběžné zařazení do širšího kontextu odborné tvorby.

Antologie je vzhledem k tematické šíři rozčleněna do tří oddílů: Od zájmu

o národnostní enklávy ke srovnávacímu studiu etnických a národnostních skupin (W. Kuhn, H. Lemberg, E. K. Francis), Nacionalismus jako předmět zájmu společenských věd (H. Kohn, E. Lemberg, K. W. Deutsch), Česko-německé vztahy v perspektivě mezietnického konfliktu i soužití (K. V. Müller, G. R. Schroubek, F. Seibt).

W. Kuhn (1903–1984) se v textu Výzkum jazykových ostrovů, jeho úkoly a postavení mezi vědami pokusil cestou jasného pojmového a problémového vymezení konstituovat výzkum jazykových ostrovů jako samostatné badatelské pole, a to s ohledem na důležitost studia daného fenoménu pro „obecné otázky etnografického bádání“ (s. 45). H. Lemberg (1933–2009) sleduje ve studii Hranice a menšiny ve východní části střední Evropy – geneze a vzájemné vztahy na komparativních základech a v historickém kontextu dovedeném až k rozpadu Sovětského svazu a Jugoslávie proměny pojetí kategorie hranice, (nucené) migrace a národnostní menšina. Stať E. K. Francise Třikrát národnostní stát uzavírá první oddíl. Autor v ní identifikoval otázku mnohonárodnostního státu jako nedostatečně zpracovanou v rámci sociologického výzkumu a pokusil se pomocí (re)definování základních pojmů (národnost, menšina) či zavedením nových (*ethnos*, *demos*) danou kategorií vymezit a nabídnout tak cestu k zaplnění mezery v systematické sociologie.

Druhý oddíl zahajuje studie H. Kohna (1891–1971) Podstata nacionalismu, původně otištěná v roce 1944. Její přínos spočívá především v identifikaci nacionalismu jako skupinového „duševního postoje“. Národ (a národnost) v jeho pojetí není *a priori* existující, odmítá také jeho rasový základ a definuje ho jako konstrukt, který vzniká

„rozhodnutím pro národní jednotu“ (s. 129). Tvorbu E. Lemberga (1903–1976) představuje text Kritéria tvoření skupin na základech národnosti, v němž podrobil kritickému přezkoumání v dané době přijímaná rozhodující kritéria (jazyk, původ, společenství kultury, obraz dějin, státní příslušnost) pro „vymezení skupin schopných nacionalismu“ (s. 143). Oproti společnému sdílení nějakého znaku identifikoval jako nosnou pro vědomí sounáležitosti skupiny ideologii. Studie K. W. Deutsche (1912–1992) Nacionalismus ve východní Evropě a v komunistickém světě je vystavena na širokém interdisciplinárním přístupu, v jehož rámci autor mimo jiné sleduje vztahy mezi nacionalismem a totalitní ideologií, přičemž došel k závěru, že „komunismus národní stát neodstranil“ a „možná ještě posílil“ (s. 183). Argumentem pro toto tvrzení jsou Deutschovi zejména výsledky „analýzy transakčních nákladů“, plně zapadající do jeho koncepce národa jako společenství založeného na komunikaci.

Na začátek třetího oddílu editor zařadil text K. V. Müllera (1896–1963) Národnostně-biologické vztahy mezi Čechy a Němci. Práce G. R. Schroubeka (1922–2008) Praha a Češi v německé literatuře z Čech. Etnografické úvahy k národnímu stereotypu analyzuje na příkladech z regionální beletrie problém etnických odlišností a konstrukce nacionálních stereotypů. Publikaci uzavírá studie F. Seibta (1927–2003) Češi a Němci. Dlouhá cesta ke katastrofě.

Promyšlená struktura, kvalitní překlady a velmi dobře zpracovaná úvodní stať editora dávají jasně tušit, že antologie se stane vyhledávanou pomůckou (nejen) pro studenty.

Jan Tuček